

Att göra tänkandet synligt med topisk analys

MARIA WOLRATH SÖDERBERG

Det här kapitlet handlar om hur den professionelle som beforskar sin erfarenhet kan öka kvaliteten i sin analys genom att utveckla förmågan att urskilja och ta ansvar för sitt tänkande. Det är förstås också relevant för den som handleder erfarenhetsbaserade arbeten.

HUR FÅNGAR MAN OMDÖMET?

Genom exempelvis enkäter eller intervjumetoder kan man fånga professionella erfarenheter som delas av många och som lätt kan artikuleras. Därefter kan sådan kunskap ofta formuleras som principer eller manualer. Det är ganska vanligt inom professionsforskning. Men det som gör att vi betraktar en yrkesmänniska som klok och omdömesgill är något mer än kompetensen att hantera det som *brukar* inträffa. Det är också, och kanske framför allt, förmågan att hantera situationer även om de är svåra, komplexa, mångdimensionella och inte stämmer med skolboksprinciperna och manualerna. De senaste decennierna har ett antal mil-

jöer och praktiker växt fram som tagit sig an utmaningen att vetenskapligt undersöka sådan omdömeskunskap. Ett exempel är Centrum för praktisk kunskap på Södertörns högskola och ett annat är Senter for praktisk kunnskap vid Universitet i Nordland i Norge. På dessa båda center gör man det på ett särskilt vis – man tar sin utgångspunkt i den professionelles egna subjektiva upplevelse och det är ofta den professionelle själv som, med hjälp av handledare, utforskar och skriver om sin egen professionella erfarenhet.

Syftet är att fördjupa det professionella omdömet genom reflektion samtidigt som skrivandet artikulerar och tillgängliggör yrkeserfarenheten för andra. I essäform levandegörs yrkeserfarenheten genom personligt berättande om utmanande situationer och tillkortakommanden.¹ I skrivprocessen möjliggörs sedan analys och fördjupad reflektion med hjälp av teorier hämtade från bland annat filosofi, etik, arbetslivsforskning och andra för yrket relevanta teoribildningar.

Jag läser regelbundet olika former av texter där yrkesverksamma undersöker sin egen praktiska kunskap eller professionella erfarenhet. Jag handleder och examinerar magister- och masteruppsatser i praktisk kunskap och erfarenhetsbaserad lärarutbildning. Jag är också redaktör för en vetenskaplig tidskrift som bland annat publicerar artiklar inom ramen för *Scholarship of Teaching and Learning*, där universitetslärare beforskar sin egen undervisning. Dessutom leder jag kurser där lärare skriver sådana texter. Vidare leder jag ett projekt där poliser med lång yrkeserfarenhet, som också jobbar som lärare i polisutbildningen, kritiskt undersöker ett problematiskt fält inom sin professi-

on med utgångspunkt från sin egen erfarenhet. I alla de här sammanhangen har vi att göra med texter som utgår från *situationer*, som formuleras delvis i form av *berättelser*, och där upplevelsen undersöks och granskas med *vetenskapliga teorier, begrepp och tidigare forskning eller beprövad erfarenhet* som raster. Ett exempel är en text där en erfaren polis skriver om beslutsfattande i akuta hotfulla situationer: när ska man skjuta och när bör man inte göra det? Texten tar avstamp i två snarlika situationer då frågan ställdes på sin spets och situationerna undersöks sedan utifrån olika teorbildningar om akut beslutsfattande, från olika juridiska perspektiv och från skilda moraliska synsätt. Tanken med den här typen av texter är att överskrida glappet mellan vetenskap och profession och att så långt möjligt vetenskapligt förstå den praktiska kunskapen utan att reducera den på dess situationsberoende dimensioner.

Ibland är de här texterna av strålande kvalitet. Ibland saknas det emellertid något som har att göra med perspektivdjup och kritisk reflektion. Mitt projekt i detta kapitel är att resonera om hur det problemet kan förebyggas och hanteras med hjälp av topisk analys som är en metod som hjälper skribenten att åtminstone delvis urskilja sina egna förgivtaganden och på så vis göra det möjligt att mer medvetet ta ansvar för sitt tänkande.

ATT ARTIKULERA ERFARENHETEN

I erfarenhetsbaserad forskning kan det vara så att forskningsprocessen och textframställningsprocessen är densamma. Det kanske inte ens finns något material som samlas in som är särskilt från forskarens egen tankepro-

cess, utan det är forskarens egna reflektion som är själva forskningen. Då blir det inte meningsfullt att tala om metod (enbart) som en mer eller mindre färdig systematik eller som ett förhållningssätt som tillämpas i insamlingen eller analysen av materialet. Metodisk kvalitet i sådan forskning består kanske snarare i en artikulerad medvetenhet om, och ansvarstagande för, det egna tänkandets rörelser och perspektiv. Snarare än ett arbetssätt man anslutit sig till i förväg, måste det då bli fråga om en process där man först söker fånga en erfarenhet, sedan tolkar den, och därefter granskar och diskuterar sin tolkning och efter vägen iterativt bearbetar sin text så att överväganden görs synliga och tydliga.

Det är emellertid, har det visat sig, inte så enkelt att granska sina egna tolkningars förutsättningar. Det är svårt att se sitt tänkandes särdrag; dessa framstår för en som normala och man kan sakna verktyg för att urskilja och artikulera dem.

I den typ av erfarenhetsbaserade undersökningar som jag kommer i kontakt med är min bild att skribenterna ofta lyckas väl med det vi till vardags kallar reflektion – som man kan sammanfatta som ett slags diskuterande övervägande samtal med sig själv där olika former av vetenskapliga teorier och även professionella policies används för att perspektivera erfarenheten. Ibland blir det nyanserade texter med ett stort djup. Sådana kännetecknas ofta av en kritisk problematisering och ett visst mått av komplexitet. Ibland blir emellertid texterna plattare och når inte samma skärpa i resonemanget. Det saknas perspektivdjup. Då urskiljer jag ofta också en brist på självreflektion. Med *själv-*

reflektion menar jag här en artikuleraad medvetenhet om det egna tänkandets perspektiv och processer, vilket alltså inte är detsamma som *reflektion* som jag här förstår som att låta sin erfarenhet gå i dialog med olika teoribildningar eller synsätt.² Ibland döljs bristen på självreflektion bakom en smakfullt ödmjuk yta och självreflektionens gester i stil med »jag har lärt mig mycket» eller »jag kan nu se mitt eget ansvar», men jag upplever ändå skribenten som delvis omedveten om många egna försanthållanden, antaganden, perspektiveringar eller tankestrukturer som påverkar hur de studerade situationerna tolkas och vad som verkar vara ett rimliga sätt att hantera dem. Det här kan vara svårt att göra något åt, och även att handleda fram, om man inte har en begreppsapparat för att tala om det. Det är en sådan begreppsapparat som ett topiskt perspektiv kan bidra med.

Låt mig ta ett exempel från *Scholarship of Teaching and Learning*, där universitetslärare beforskar sin egen undervisning. Här kan även personer som är omvitnat skickliga forskare inom olika fält och sannolikt även mycket kompetenta lärare, misslyckas med att urskilja och problematisera sina egna antaganden om lärande. Det kan exempelvis handla om att man beskriver teori som något som på ett självklart vis kommer före praktik i undervisningen. Först ska läraren göra en genomgång och sedan kan studenterna tillämpa. Den idén i sig är det inget problem med, även om den kompletterats med ett antal konkurrerande tankar på senare år, som till exempel att studenten kan behöva prova och misslyckas innan hen förstår att hen inte klarar sina utmaningar utan teorin. Problemet ligger snarare i att skribenten framställer det som en naturlag och inte själv

uppmärksammar detta i en text där ett sådant antagande har stor betydelse för tolkningen och problemhanteringen. Tankestrukturen att teori kommer före praktik, som skribenten omedvetet lutar sig mot, är ett exempel på ett *topos*. Sådana kan man lära sig att se och problematisera.

ATT SE SITT TÄNKANDE

Att urskilja sitt tänkande och kunna ta ansvar för det är som jag ser det en central dimension i praktisk klokhet. Så såg också Aristoteles på det. Aristoteles vidareutvecklade i detta syfte den sofistiska toposläran som var en pedagogik för perspektivering. *Topos*⁵ betyder på grekiska *plats* och begreppet är förknippat med en rumslig metaforik för kunskap där man tänker sig att idéer, föreställningar och argument kan ses som organiserade i relation till varandra i ett landskap. Man kan titta på dem nära och långt ifrån, man kan se från en plats till en annan och beroende på perspektiv så ser man lite olika saker. Något träder fram och annat läggs i skuggan.⁴

Det här, att kunna perspektivera och överväga, menade Aristoteles, är särskilt viktigt i frågor som är av *problematis*k natur, det vill säga frågor där många synsätt och förståelser kan vara relevanta och som är beroende av situationen och av specifika omständigheter. Det är frågor vars svar inte på något enkelt vis kan regelbaseras. Sådana frågor tampas vi med inom fält som etik, juridik och politik, ja egentligen inom alla fält som på ett eller annat vis har med mänskligt samspel och med praktisk kunskap att göra. I skrifterna *Topiken* och *Retoriken* (som kan ses som pendanger till *Nikomachiska etiken*⁵) tog sig Aristoteles an hur vi kan resonera

klokt när det gäller frågor av den här problematiska naturen.

Projektet, att försöka utveckla en systematik för det som inte kan regelbaseras, kan ju uppfattas som en omöjlig paradox, och det är nog just så många tidigare och senare filosofer har sett på det, men Aristoteles lät sig inte avskräckas. Han tycks ha utgått från antagandet att eftersom vissa personer tydligen är bra på att resonera klokt i den här typen av problematiska frågor så måste det gå att lära sig. Han tog därför ett grepp som man i efterhand skulle kunna kalla språksociologiskt och letade rätt på mängder med exempel på hur människor som resonerat klokt i kniviga frågor faktiskt hade tänkt. Det var statsmän, filosofer och poeter, vars tankar tillmättes förtroende i Aristoteles samtid. Han samlade in vittnesbörd om hur de hade argumenterat och resonerat. Det harmonierade med hans idé om att människans tänkande karaktäriseras av *logos*, det vill säga att vi har språket, symbolerna och förmågan till dialog, och att vårt tänkande (utöver det mest basala) kan ses som en inre dialog. Han antog sålunda att vår dialog med varandra speglar vår interna dialog med oss själva och vice versa.⁶ Slutsatsen var att i den mån vi över huvud taget kan få syn på vårt tänkande så måste det ske genom att vi undersöker våra argumentativa och språkliga val. Mer precist såg han tänkande i praktiska och problematiska frågor som en slags förhandling mellan och med hjälp av *topos*.

Utifrån den här språksociologiska exempelsamlingen urskilde Aristoteles återkommande mönster och strukturer som han beskrev som en sorts prototypargument. Han kallade dem *topos* efter den gamla sofistiska idén att man kan se en fråga från många platser. Poängen är att om vi är

medvetna om toposen och har en vokabulär för dem, kan vi urskilja och beskriva dem och då kan vi både diskutera dem, kritisera dem och byta ut dem. På så vis kan vi se och ta ansvar för vårt tänkande vilket är en central dimension i praktisk klokhet.⁷ Tanken i det här kapitlet är att detta kan vara ett fruktbart metodiskt förhållningssätt i erfarenhetsbaserad forskning över huvud taget men att det är alldeles särskilt relevant när det gäller forskning utifrån ett förstapersonsperspektiv (till skillnad från när vi undersöker andras erfarenheter). Skälen till det är att det subjektiva perspektivet innebär särskilda utmaningar för det kritiska tänkandet samt att det i den här typen av forskning saknas andra bedömningsgrunder för forskningens kvalitet än resonemangens skärpa och relevans. (I andra typer av arbeten kan man exempelvis också bedöma systematiken i materialinsamling, metodtillämpningen och analys).

VI SKAPAR MENING MED TOPOS

Topos kan förstås som argumentativa verktyg eller rutiner med vars hjälp vi producerar mening. Det kan vara narrativ, retoriska figurer som metaforer, metonymier, antiteser eller olika typer av slutledningsformer som syllogismer, krav på konsekvens eller orsak-verkansamband (sådana topos kan vi kalla *diskussionsoperationer*). Det kan också vara återkommande betonade värden (*diskussionsgrunder*) eller intressefokus (*diskussionspunkter*).⁸ Några exempel på diskussionsoperationer som jag använder i det här kapitlet är tidigare i texten när jag gjorde *en jämförelse* mellan reflektion och självreflektion, när jag lyfte fram *min egen erfarenhet* som handledare och på så vis gav ett argument

för att jag ska bli tagen på allvar, samt när jag använde *en rumslig metaforik* med utgångspunkt från en *etymologi* för att förklara toposbegreppet. I texten *tar jag också spjårn mot värden som vi inom akademien är överens om är viktiga* så som *kritiskt tänkande* och *problematisering*. Jag relaterar till begrepp som är centrala just inom fältet praktisk kunskap, till exempel *fronesis* eller *praktisk klokhet* som jag alldeles strax kommer att anknyta till. Dessa värden eller begrepp utgör då diskussionsgrunder. Och jag cirklar i min text kring en övergripande diskussionspunkt – att det är forskningsmetodiskt viktigt att forskaren ser och kan ta ansvar för sitt egen tänkande.

Jag försöker med dessa topos göra mina tankar angelägna, begripliga och övertygande på vis som jag tror att en läsare av en sådan här text kan tänkas betrakta som relevanta och som någorlunda svarar mot det brukliga i den här typen av texter. När jag skrev var jag inte medveten om att jag gjorde just det jag gjorde, för det är så internaliserat i min praktik att jag inte märker det, men när jag nu går tillbaks några sidor kan jag se det. Och eftersom jag nu är van att arbeta topiskt kan jag vända tillbaks och skärpa min argumentation. Jag kan kolla att jag inte missat något viktigt perspektiv, att jag artikulerat mina förgivettaganden och att det är troligt att det som jag tar upp verkligen går att känna igen för läsaren.

Topos är just resonemangssätt som vi använder vanemässigt och som vi uppfattar som normala eller giltiga i våra sammanhang. Vi ser dem inte alltid, men vi använder dem hela tiden. Vi tänker alltid topiskt; vi kan inte tänka på något annat sätt. Annars skulle vi inte förstå varandra, kunna

säga saker som andra uppfattar som relevanta eller skapa sammanhang. Toposläran går ut på att vi kan bli medvetna om *att* vi gör det och i någon mån om *hur* vi gör det. På så vis kan vi så att säga ta ansvar för, och i viss utsträckning också ta makt över, vårt topande (min egen helt hembakade ogrekiska verbform). Det går förstås inte att nå vare sig total transparens eller total kontroll, och vi kan absolut inte frigöra oss från det topiska i tänkandet, men vi kan komma en liten bit på väg till större medvetenhet och det kan vara gott nog.

TOPOS ORGANISERAR FÖRSTÅELEN AV VÅRA ERFARENHETER

Jag läste just innan jag satt mig att skriva den här texten tre erfarenhetsbaserade essäer skrivna av förskollärare. De är godkända och publicerade som examensarbeten på ett erfarenhetsbaserat förskolläraryrkeprogram och bygger på den metod som utvecklats på Centrum för praktisk kunskap vid Södertörns högskola. Dessa tre essäer får här tjäna som exempel även om de inte skrivits på forskarnivå, dels eftersom de på ett tydligt vis uppvisar paradigmatiske problem och dels eftersom forskarutbildningen inom praktisk kunskap i Sverige är så ny att det än så länge råder brist på exempel på färdiga arbeten.

Det är tydligt att alla essäskribenterna har lärt sig mycket av sitt skrivande, men den tredje essän har en annan skärpa än de två andra. Både den första och den andra essän vänder och vrider på de upplevelser som de tar sin utgångspunkt i. Det finns kritiska perspektiv och olika teorier används för att tolka situationerna, men de grundläggande tankestruk-

turerna i uppsatserna är och förblir oartikulerade och oproblematiserade och självreflektionen är låg (det är i huvudsak andra människor eller ett besvärligt system som framställs som problem). I essä nummer ett gör författaren stor möda att försöka förstå sig på en kollega som inte fungerade så bra och en chef som inte sade ifrån på det sätt författaren tyckte var rimligt, för att framgent kunna hantera liknande problem på ett mer fruktbart sätt. I det andra fallet gör de två författarna, som samskrivit, en undersökning av hur man kan se på de prioriteringar och dilemman som har att göra med planering av verksamheten, utifrån varsitt fall. Båda projekten är på många vis relevanta och berättigade. När jag emellertid läser essäerna med topiska glasögon ser jag en mängd resonemang som fått konsekvenser för analysen, men som verkar ha gått författarna förbi, exempelvis i den första essän antaganden om chefers roller, möjligheter och mandat och i den andra essän idéer om vad planering är och vad det syftar till (exempelvis som något man *har* och kan *ta ut* och som en *rättighet*). Vid ett tillfälle glimmar det till i den andra uppsatsen när författarna konstaterar att det verkar betyda något om man kallar *planeringstiden* just detta eller om man kallar det *reflektionstid*, men spåret följs inte upp.

I den tredje essän, den som jag uppfattar som djupare och skarpare, arbetar författaren (förmodligen helt omedvetet) med topisk analys. Hon går tillbaks till sin berättelse och noterar och undersöker sina egna beskrivningar och resonemang. På så vis upptäcker hon underliggande antaganden hos sig själv och även hos sina kollegor exempelvis om hur åldersgruppsindelning verkar hänga samman med *stadie-*

tänkande och idéer om en viss generell utvecklingsgång. Hon blir varse hur idéer om planering verkar ha ett samband med *föreställningar om hur rutiner skapar trygghet.* Och hon får syn på hur olika idéer om vad kvalitet är krockar med varandra i verksamheten – exempelvis *förutsägbarhet och ordning* eller *att fånga barnet där det är*, utan att personalen (eller hon själv) just då i stunden förstår vad som händer. Dessa topos och hur de relaterar till varandra kan hon sedan ställa i relation till teorier (som Piagets utvecklingsidéer), kvalitetssystem eller styrdokument. Det här är insikter som jag föreställer mig kan ha betydligt mer långtgående inverkan på såväl skribentens professionella utveckling som på läsarens lärande, än när de tankestrukturer som organiserar förståelsen förbises och sålunda *inte* görs till föremål för undersökning.

Som framgår ovan går det att urskilja topos på tre nivåer. Den ena är i den verksamhet som studeras. Toposen där utgörs av de resonemangssätt, antaganden och begrepp som organiserar verksamheten. Den andra nivån finns i berättelsen och i de tolkningsval som den skrivande praktikern gör i framställningen av sin upplevelse och i formuleringen av narrativet. Berättelsen kan då inkorporera eller reproducera topos som formerar eller är i spel i verksamheten. Ibland sker den reproduktionen av topos uppenbart omedvetet men ibland tycks skribenten redan i berättelsen ha en viss distans till de inom praktiken prioriterade toposen, eller kan till och med positionera sig mot dem med andra topos (i de här fallen exempelvis inspirerade från diskurser inom fältet praktisk kunskap). Den tredje nivån är i skribentens/forskarens analys av eller reflektion kring berättelsen. Då

försöker skribenten distansera sig och granska sin upplevelse utifrån olika perspektiv och med hjälp av teori. Även det kan ske mer eller mindre toposmedvetet. Ibland, som i exemplen ovan, går det inte på något tydligt sätt att skilja mellan dessa tre nivåer. Sambanden mellan dem blir rimligen mer komplext just när man utforskar sin egen erfarenhet eftersom man oundvikligen är präglad av sin miljö och kultur, vilket innebär att man sannolikt delar många av de topos som organiserar verksamheten. Här i denna artikel föreslår jag dessutom en fjärde nivå av toposanalys – som innebär att man undersöker och problematiserar sin egen forskningsprocess.

Nu är det här tre essäerna studentuppsatser och inte forskning, så man kan tänka sig att kraven är lägre och att samma problem inte skulle vidlåta avhandlingar eller forskningsartiklar, men min bild är att det stundtals gör det. Generellt sett kan man hävda att skickliga forskare lyckas förhålla sig medvetet och artikulerat till sina topos. Men det kan underlättas genom ett medvetet arbete med topos, en begreppsapparat och en genomtänkt teori, precis på samma vis som man arbetar med andra vetenskapliga metoder inom andra fält (och med annan vetenskaplig litteracitet) som till exempel källkritik eller statistik.

Innan vi går vidare in på hur topisk analys kan användas mer systematiskt som metod i erfarenhetsbaserad forskning, vill jag utveckla toposbegreppet.

VAD ÄR DÅ TOPOS MER PRECIST?

Topos är kollektivt utvecklade argumentativa verktyg med vars hjälp vi resonerar oss fram och på så vis bygger mening

av våra kunskaper och erfarenheter. Eftersom de strukturerar vår förståelse är det bra att få syn på dem och kunna förhålla sig medvetet och systematiskt till dem. Jag återkommer snart till denna verktygsmetaforik och några andra användbara synsätt, men vill först ge ett enkelt exempel på hur topos fungerar från vardagen.

I morgontidningen läste jag ett reportage där skådespelerskan Charlotte Rampling beskriver att hon inte spelar utan är sina roller. Det är flera möjliga topos i spel här. Beskrivningen av Charlotte Rampling har potential att bli meningsfull för oss läsare av reportaget för att vi delar dessa topos. Ett exempel på ett sådant är en förväntan på att det finns en slags nyckel till en människas professionalitet, en slags singular kvalitet. Vi är vana att tänka i termer av en kvalitet som konstituerar en persons framgång, exempelvis Ingemar Stenmarks tysta sisu eller Olof Palmes brinnande solidaritetspatos, och kanske tror vi också att vi genom att få tillgång till en sådan nyckel kan lära oss något om vad som skulle kunna ge oss framgång. Ett annat topos som kan göra Ramplings påstående om att hon är sin roll meningsfullt, är en slags kontrast eller vändning som ställer det vi förväntar oss (att en skådespelare *spelar*) mot motsatsen (att hennes skicklighet beror på att hon *inte spelar* utan bara är). Vi organiserar ofta vårt tänkande just genom kontrasterande jämförelser, och omtänk genom tvärvändningar. Ett tredje topos är den underliggande idén om att äkthet är mer värdefullt än sken. Den tanken har varit central i vårt västerländska tänkande minst sedan försokratikern Parmendes och Platons uppörelser med Gorgias och Protagoras.

som ger det en meningsskapande eller övertygande kraft för oss som läser det. På frågan om hur hon är en så skicklig skådespelare hade hon istället kunnat svara exempelvis »Jag äter ordentlig frukost» och förmodligen även då talat sanning. Men det hade troligen inte alls upplevts lika meningsfullt för att det å ena sidan hade framstått som helt banalt och spänningslöst och å andra sidan inte på samma vis skulle ha svarat på vad vi förväntar oss eller klickat in lika väl i våra tankevanor.

TÄNKANDE SOM EN INRE FÖRHANDLING

En utgångspunkt för toposläran är en dialogisk och argumentativ syn på meningsskapande. Förståelsen finns inte i utsagan utan i den kopplingsrörelse som uppstår när lyssnaren (eller läsaren) knyter an utsagan (eller delar av den) till sina nätverk av mening. Kopplingsrörelsen underlättas om de topos som utsagan anropar är välbekanta, gillas och tillmäts förtroende av lyssnaren. Det här är ju en beskrivning av meningsskapande mellan två parter. Men idén är alltså att vårt tänkande är som en internaliserad dialog. När vi tänker talar vi med oss själva.⁹ När vi överväger eller resonerar förhandlar vi med oss själva. Vi söker för oss övertygande argument och använder då topos som vi betraktar som giltiga och viktiga. Dessa i sin tur har vi inte uppfunnit på kammaren utan fostrats in i, i våra kulturer, utbildningar, professioner och genrer. När man skriver en text, som jag gör nu, eller en erfarenhetsbaserad essä där man beforskar sin egen profession, kan man inte resonera hur som helst. Man förväntas resonera på sådana sätt som tillmäts giltighet i de relevanta kontexterna.

Det här, att vi förhandlar oss fram till hur vi ska förstå fenomen och erfarenheter, sker alltså dels på ett kollektivt plan i våra kulturer och praktiker. Synsätt, antaganden, verksamheter, språkbruk växer fram i en långsam, men myllrande förhandling där olika meningar bryts mot varandra och där efterhand topos utkristalliseras. Dels sker det på ett individuellt plan när vi tänker eller utvecklar kunskap. När skribenterna till de essäer jag nämnde tidigare skrev sina texter kan man förstå det som att de gjorde det som svar på frågor, som responser på erfarenheter och som ett inlägg i redan pågående diskussioner. Deras texter är inte lösa utspel i universum utan ingår i ett slags ständigt pågående samtal. När skribenterna skrev sina essäer gjorde de det med argument som de föreställde sig skulle kunna tillmätas förtroende och upplevas som relevanta av de som skulle läsa (inklusive examinatorn med sina särskilda krav på argument), vilket förmodligen var en stor utmaning eftersom det krävde topos som kanske delvis var nya eller främmande för skribenterna. Den kollektiva dimensionen av det topiska tänkandet finns sålunda närvarande i det interna topiska överläggandet.

Vetenskapligt arbete sker inte i ett vakuum utan i ett dialogiskt och socialt sammanhang. Här antar vi dessutom alltså att det i hög grad sker i form av en slags inre dialog eller förhandling där olika tolkningar prövas mot varandra. I en erfarenhetsbaserad essä är denna dialog dessutom en synlig del av framställningsformen. Det är så texten blir *reflekterad* – genom att övervägandet är synligt perspektivrikt, diskuterande och dessutom gärna artikulerar sina utgångspunkter. I ett naturvetenskapligt arbete finns ofta

en yttre mer eller mindre fast verklighet som texten ska korrespondera mot och ett kvalitetskriterium är att den korrespondensen är säker, metodisk och artikulera. Det innebär visserligen inte att den sortens vetenskap är oberoende av topos, vilket jag återkommer till, men det är huvudsakligen ett ämne för en annan text än denna. Problemet blir emellertid ännu mer påträngande i forskning där själva *framställningen är forskningen* och alldeles speciellt i erfarenhetsbaserad *förstapersonsforskning* där gränsen mellan subjekt och objekt är suddig. Då finns få andra kvalitetskriterier än reflektionens relevans och skärpa. Det som ett topiskt anslag kan tillföra är framför allt en ökad och tydligare artikulera meta-reflektion och kritisk självmedvetenhet.

Vi har redan mött topos som *diskussionsoperationer*, *diskussionsgrunder* och *diskussionspunkter*. De tre begreppen försöker beskriva de olika sätt varpå vi använder topos för att skapa mening när vi resonerar.

Låt oss nu titta närmare på toposbegreppet på ett annat vis, nämligen utifrån tre olika metaforer:

- *topos som argumentativa mötesplatser* förklarar *hur* topos fungerar
- *topos som argumentativa vanor* förklarar *varifrån* toposen hämtas och *varför* de fungerar
- och *topos som argumentativa verktyg* förklarar *hur vi kan använda* topos.

Topos som argumentativa mötesplatser

Topos kan förstås som mötesplatser för *enighet* och *oenighet*. Det kan låta som om att då är ju topos allt, men så enkelt är

det inte. Enigheten är granne med oenigheten. Den största delen av vår kunskap och verklighet låter vi helt enkelt bli att diskutera. Vi koncentrerar oss inte på det oproblematiske. Det vore bortkastad möda. Vi diskuterar det som vi är eniga om är viktigt, men oeniga om hur det ska förstås eller hanteras. Och i de diskussionerna tar vi stöd i det vi är eniga om för att kunna resonera oss fram i det vi är oeniga om. Visst händer det att vi diskuterar sådant vi är eniga om i en grupp, liksom för att förstärka vår enighet, men det gör vi nog sällan om inte enigheten i någon mening är hotad.

Topos är också argumentativa mötesplatser *mellan människor*, för när vi diskuterar måste vi använda språk och resonemangssätt som betyder något för den andre, annars blir diskussionen meningslös. Det låter rätt självklart, rent av tautologiskt, men det är det inte. I många sammanhang, exempelvis inom traditionell argumentationsanalys, har man bedömt resonemang som en slags objekt, oberoende av vem som lyssnar.¹⁰ Aristoteles däremot insåg något viktigt – nämligen att när det gäller problematisk kunskap, det vill säga frågor där det kan finnas många relevanta perspektiv, avgör lyssnaren om resonemangen är meningsfulla. När vi pratar om problematisk kunskap så finns ingen absolut yttre måttstock för en utsagas kvalitet, utan vi måste resonera övertygande. Övertygar gör man i förhållande till någon. Även logiskt korrekta och hållbara argument blir i denna kontext meningslösa om inte lyssnaren uppfattar dem som meningsfulla och om de inte tar avstamp i antaganden som vi delar.¹¹

Att resonera och reflektera med kvalitet går ut på att göra det på sätt som äger giltighet för de personer och i den

kontext man verkar. Därför måste man välja argument och perspektiv som har potential att tas på allvar. Detta gäller även i den interna överläggningen som utgör vårt tänkande. När vi diskuterar med oss själva använder vi argument som vi föreställer oss äger en bredare giltighet än bara inför vår egen tillfälliga smak.¹²

Den här metaforen *argumentativ mötesplats* förklarar topos kontext och funktion. Men om vi ska förstå var topos hämtas och varför de fungerar behöver vi en annan metafor – topos som argumentativa vanor.

Topos som argumentativa vanor

Topos fungerar som mötesplatser för enighet och oenighet och mellan människor eftersom de producerar argument som vi känner igen. De erbjuder resonemangssätt som vi har tillit till eftersom de har en god meritlista. Den meritlistan har toposen fått genom upprepad användning. Toposen bottnar alltså i vanor. I retoriksammanhang talar man ofta om doxa. Doxa är försanthållanden, synsätt, resonemangssätt som tillsammans konstituerar en kultur, praktik eller diskurs. Doxan har ofta växt fram under lång tid och deltagare eller medlemmar har skolats in i den, men den omformas också sakta av deltagarna. Vi har stor nytta av doxan; utan den skulle vi behöva uppfinna allt på nytt. Det är oerhört praktiskt att kunna ärva och återvinna antaganden och verktyg som språk och tankestrukturer. Förmågan till detta har förmodligen gjort oss till de människor vi är idag. Men, doxan kan också leda oss vilse på olika sätt. Vi kan bli fast i fördomar, bekräftelsebias och vanor som är skadliga för oss. Det problemet försöker man inom många forsknings-

fält hantera med bland annat vetenskaplig metod och genom olika strategier för att nå och upprätthålla objektivitet och distans. Men hur gör man det när forskningssubjektet och objektet är detsamma eller när gränsen dem emellan är suddig? Det är den utmaningen jag vill adressera. Förslaget i det här kapitlet är att på ett mer medvetet och systematiskt vis urskilja och hantera topos som *verktyg* för tänkandet.

Topos som verktyg för tänkande

Genom sin förankring i den kollektiva doxan (vilket gör att vi kan mötas med hjälp av dem) och i vanan (vilket gör att vi litar på dem) blir topos verktyg för tänkande. Det är inte verktyg i instrumentell mening (de är till exempel inte att betrakta som ting och inte heller som regler där vi kan vara säkra på att utfallet blir lika varje gång vi använder dem). Det är snarare medierande redskap i Vygotskijs sociokulturella mening,¹⁵ det vill säga kulturellt utvecklade verktyg med vars hjälp människan förstår och samspelar med omvärlden (andra exempel på sådana redskap av icke-fysiskt slag är alfabetet, begreppet derivata, mötesordningen för en styrelse osv). Man skulle också kunna se topos som något som är besläktat med Austins språkhandlingar i *How to do things with words*.¹⁴ Med begreppet språkhandling betonar man yttrandets handlingsaspekter, det vill säga vad det uträttar snarare än vad det betyder. Vi använder topos för att göra saker med och i vårt tänkande. De här verktygen kan sorteras i olika typer som vi redan har mött här texten – diskussionsoperationer, diskussionsgrunder och diskussionspunkter.

men i Aristoteles efterföljd kan vi alltså också i någon mån göra oss medvetna om det och även delvis göra det systematiskt. Det kan verka förvirrande att man ofta talar om topos på dessa två vis – dels som något oundvikligt i tänkandet och dels som återvinningsbara väl beprövade resonemangssätt med vars hjälp vi kan vi ta oss an nya frågor. När det gäller det senare har jag fått frågan hur man kan veta vilka topos man kan lita på. Det kan man inte! Topos hjälper oss inte att veta säkert.

Idén är istället att vi, genom att vara medvetna om det topiska i tänkandet, kan lära oss att känna igen hur det sker och begreppslägga det. Vi kan förstå vad olika topiska val får för konsekvenser, och ha tillgång till alternativa resonemangssätt. Med en bred repertoar av topos, kan vi utforska möjligheterna i en fråga och även utskilja och i åtminstone i någon mån ta ansvar för och kanske till och med utmana vårt eget tänkande. Och det är bra, för vårt tänkande tenderar att göra motstånd. Det vill inte bli avslöjat, det är bekvämt, gruppberoende och intresseorienterat; det behöver ibland att vi »tar det i örat».¹⁵

TOPISK ANALYS SOM METOD

Vi resonerar oundvikligen med hjälp av topos – de hjälper oss att resonera oss fram (diskussionsoperationer) och de hjälper oss med stöd för att hävda något (diskussionsgrunder) och de hjälper oss att fokusera (diskussionspunkter). Att arbeta topiskt med erfarenhetsbaserad empirisk forskning kan innebära att försöka urskilja vilka topos som är i spel i ens material. Det kan man göra med material i form av exempelvis intervjuer för att komma in under ytan och se vad

för tankestrukturer som ligger bakom utsagorna. Om det rör sig om erfarenhetsbaserad förstapersonsforskning så är dessutom materialet (eller en del av det) ens eget tänkande. Då blir topisk analys också en slags metametod som hjälper en att se och beskriva de tankestrukturer som organiserar ens eget tänkande utan att man kanske är medveten om det, i till exempel en berättelse om en erfarenhet eller i tolkning och reflektion om densamma. Dessutom bistår en topisk analys i att utmana, diskutera och problematisera topos, och ibland även i att byta ut topos. Det ligger nära till hands att tänka att det senare är något som kan komma efteråt, men i själva verket är det ofta först när vi prövar alternativa tankesätt som vi ser det som vi har tagit för givet.

En slags diskursanalys, men ändå inte

Den uppmärksamme läsaren noterar säkert likheten med diskursanalytiska förhållningssätt. Man kan mycket riktigt säga att topisk analys är en slags diskursanalys, men det finns också skillnader. Med diskursanalysen delar den utgångspunkten att mening skapas socialt och kulturellt genom språkande, och idén att genom att skärskåda de språkliga valen kan man få syn på oartikulerade antaganden av olika slag. Med den *kritiska diskursanalysen* delar den topiska analysen det kritiska förhållningssättet, men har inte samma betoning på maktfrågor och politiska ideologier (även om också de finns med). Den topiska analysen däremot har en egen begreppsapparat och teori, som jag har försökt sammanfatta ovan, som innebär några drag som inte är lika självklara inom diskursanalys (även om de kan förekomma). Ett grundläggande sådant är det argumenta-

tiva perspektivet, att meningsskapande ses som en ständigt pågående förhandling, där meningar bryts mot varandra och utvecklas genom olika former av motstånd. Här finns också en pluralistisk eller mångperspektivisk utgångspunkt – nämligen att för en kritisk diskussion finns en potential i att ha tillgång till flera eller många synsätt. Det i sig bottenar i retorikens fokus på problematisk kunskap. Ett annat drag är intresset för det retoriska i språket, och med det menar jag hur gestaltningsformer (så som retoriska figurer, argumentationsstrukturer, bildspråk och stilval) är laddade med perspektiv och organiserar tänkandet samt hur argumentens utgångspunkter i värden, behov och känslor präglar tolkningen av våra erfarenheter. Ett tredje drag är det praktiska. Retoriken har traditionellt inte stannat vid det deskriptiva utan fokuserat på förändring. Den har inte bara gått ut på att se och förstå utan också på att kunna ompröva, tänka anorlunda och nytt. Det senare är särskilt intressant i relation till erfarenhetsbaserad forskning som också har till syfte att utveckla det professionella omdömet hos den som utför den. Ytterligare ett relevant drag är den självreflektiva potentialen som finns i kopplingen mellan det topiska tänkandet och handlingskloketen (fronesis). Det var i den kontexten toposläran utvecklades av Aristoteles – som en pedagogik för mångperspektivisk och omdömesgill reflektion i frågor där man annars gärna fastnar i förgivettagna synsätt.¹⁶

Det är inget nytt

Topisk analys har som sagt gamla rötter, men inte heller som modern ansats är det en ny uppfinning. Det har förstås använts som en analysmetod för politisk argumenta-

tion i retorisk forskning, men mer intressant här är att det i flera decennier har används som metakritisk metod inom det fält som kallas *Rhetoric of Science*. Lustigt nog skedde det tidigast med syfte att granska och problematisera dolda tankestrukturer inom naturvetenskaplig forskning.¹⁷ Exempel är undersökningar om hur förståelsen av vetenskapliga fenomen och begrepp, som exempelvis DNA, organiseras utifrån narrativ eller metaforiker, som exempelvis *trappan*, *biblioteket* eller *blixtlåset*. Inom ekonomisk teori- bildning har topisk analys använts för att problematisera ekonomisk teori och politik.¹⁸ Just nu används topisk analys för att förstå klimatdebatten och relationen mellan hållbarhetsforskning, opinion och politik.¹⁹ Det som är nygammalt i förslaget i detta kapitel är det självreflekterade metakritiska perspektivet som blir särskilt relevant i erfarenhetsbaserad forskning. Samtidigt är just det som sagt något som skickliga forskare gör hela tiden, fast kanske inte så ofta medvetet.

HUR GÖR MAN DÅ?

Om vi tänker oss att vi har en bakgrund i en profession och nu beforskar vår erfarenhet så tar vi avstamp i ett problem eller dilemma som vi vill undersöka. En del av materialet (det kan i vissa fall också vara hela) är en noggrant beskriven incident som beskrivs i narrativ form och sedan analyseras utifrån olika perspektiv.

Här vill jag nu exemplifiera vad det skulle kunna innebära med ett toposanalytiskt förhållningssätt till en redan skriven erfarenhetsbaserad berättelse och till tolkningen av den.

Den topiska blicken använder man för att gå ut ur upplevelsen och se sig själv som tolkare av den. I praktiken kan det innebära att man söker berättelsens och analysens diskussionsoperationer, diskussionsgrunder och diskussionspunkter.

Till att börja med är själva *narrativet* som vi gärna använder oss av inom praktiskt kunskap en diskussionsoperation. Jag tränger in i en komplex, mångdimensionell upplevelse utan egentlig början och slut i en linjär tankestruktur som är behäftad med en mängd förväntningar – exempelvis på linjära orsak-verkansamband, på en konflikt, på ett klimax och så vidare. Verkligheten är sällan så enkel. Det finns för det mesta mängder av möjliga orsak-verkansamband, men i berättelsen måste man välja ut dem som man bedömer är mest meningsfulla i förhållande till den poäng man vill göra. I den topiska analysen kanske man skulle fråga sig: Finns det andra möjliga berättelser om samma situation? Hur skulle de andra aktörernas berättelser se ut? Började det hela just här eller finns en förhistoria? Kan det finnas andra relevanta orsak-verkansamband? Och så vidare.

Andra vanliga diskussionsoperationer i den här typen av texter är *antiteser* eller *motsättningar*; en arbetsplats ställs mot en annan, en kollega jämförs med en annan. I en av de tre essäerna skrivna av blivande förskollärare som jag diskuterade ovan uppfattas en chefs ovilja att kritisera en kollega som ett ställningstagande mot skribenten (i förskolläraryrollen). I en annan ställs *planering* (som något som sker för sin egen skull) mot förskollärarens *deltagande* i verksamheten på ett närmast dikotomiserande sätt, något som skribenten också verkar uppfatta och diskuterar lite

grann. Jag tycker mig se att hela upplägget med att skriva om dilemman, som är vanligt inom praktisk kunskap och som har visat sig vara ett synnerligen fruktbart sätt att fånga tillfällena då omdömet ställs på sin spets, också för med sig en viss potential för dikotomisering. Det blir helt enkelt en tydligare berättelse på så vis. Det behöver emellertid inte vara ett problem, om man ser det och hanterar det i sin text.

En annan vanlig diskussionsoperation i erfarenhetsbaserade essäer är *anrop på konsistens*, exempelvis mellan handlingar (kollegors, chefers och egna) och heliga idéer (så som i förkolläraressäerna exempelvis *barnets bästa*) eller policys (så som *läroplanen* eller *säkerhetsföreskrifter*). Att hävda att någon borde agera i enlighet med en tidigare uttryckt idé (leva som man lär) eller en tidigare handling, i enlighet med ett regelverk eller med ideal som ses som självklara i rollen är kraftfulla topos. De används flitigt i politiken, där man ofta också skjuter in sig på sprickor eller krockar i konsistensen och kopplar det till bristande moral eller pålitlighet. Men det är också topos som har stor betydelse allmänt när det gäller etik eller mänskliga relationer. Erfarenhetsbaserad forskning av den typ som vi talar om här innebär särskilda förutsättningar i och med att det just ofta är när det uppstår krockar och sprickor av denna typ som vi talar om dilemman. Det som kan behöva problematiseras är hur man tänker sig att den här konsistensen ska se ut – hur ska sambanden mellan handlingar se ut? Mellan idéer och handlingar? Hur ser man på de idéer eller policys man anropar? När det gäller förskoleläropraktiken kan man exempelvis fråga sig hur man ser på läroplanen i

vardagspraktiken – som ett stöd för verksamheten när det uppstår problem eller som något som ska tillämpas för styrning av planeringen?

En annan vanlig diskussionsoperation är *definitionen*; i en av förkolläraressäerna definieras samarbete som att alla vet vad de ska göra (och att allt därmed blir gjort). Många alternativa definitioner hade varit möjliga. I den essä som jag beskrev som topiskt medveten upptäcker skribenten att hon har definierat pedagogisk skicklighet som att följa sin plan och få barnen med på tåget, vilket hon senare ställer mot andra sätt att se på pedagogisk skicklighet. Men även i en av de andra essäerna syns en glimt av ett liknande förhållningssätt när skribenten kritiskt granskar chefens försvaret för en kollega med hänvisning till att kollegan gjort sitt bästa. Här problematiserar skribenten idén om att det är gott nog att göra sitt bästa och vad det kan leda till att vi tänker så.

Utöver detta förekommer i essäerna en mängd andra diskussionsoperationer som jag inte hinner fördjupa mig i här. Det är exempelvis *metaforer*, *analogier*, *metonymier* och mängder av *exempel* som kan ses som konsekvenser av hur upplevelsen har tolkats av skribenten och som får konsekvenser för hur upplevelsen kan tolkas av läsaren.

Essäerna innehåller också en mängd olika diskussionsgrunder, det vill säga sådant som man använder som stöd för sin tolkning (ibland talar man i retoriksammanhang också om det som *linser* eller *optiker*). I de tre essäerna skrivna av förskollärare urskilde jag i berättelser och analyser diskussionsgrunder som *planering*, *styrdokument*, *fri lek*, *barnens bästa* och *säkerhet* som föreföll långt ifrån självklara. De verkade vara behäftade med olika laddningar, kopplade till

olika oartikulerade diskurser och teoribildningar, till regelverk och praktiker. De verkade betyda något för hur händelsen och dilemmat kunde förstås, men de tycktes också säga något mer om kulturen eller kontexten i förskolan och på så vis ha en bäring även för andra situationer och andra förskollärare. Min reaktion var att flera av dessa diskussionsgrunder rent av skulle kunna ligga till grund för en slags systemdiskussion eller kritik. Ta exempelvis essän där man talade om planering som något man *har, kan ta ut* eller *har rätt till*, som förskollärare eller ledare i förskolan. Det sättet att resonera fanns i den beskrivna praktiken och synsättet reproducerades i berättelsen men gick ändå skribenternas kritiska blick obemärkt förbi, trots att det hade konsekvenser för analysen. Vad säger det egentligen att se på planering på detta objektiverande vis – som ett ting, som något oberoende och särskilt från verksamheten, som en rättighet till för läraren? Här skulle skribenten kunna fråga sig – varför ser vi på det på det här viset? Hur blev det så? Är det bra? Hänger det ihop med andra saker som har att göra med systemet, historiken, politiken? Vad får det för konsekvenser? Finns det alternativa sätt att se på det? Hur kan jag hantera att vara mitt i detta sätt att prata och tänka om planering? I den essä som jag bedömde som topiskt medveten undersöktes begreppet *samling* på ett liknande vis.

I arbeten skrivna inom praktisk kunskap och framför allt i analyserna kan man ofta och av naturliga skäl också se diskussionsgrunder hämtade från teoribildning inom ämnet den praktiska kunskapens teori, till exempel relaterade till erfarenhet, tolkning eller reflektion. Det är begrepp, teorier och citat som används som perspektiv. Här kan man

se att det sker med olika djup, kvalitet och relevans. Men också med olika funktion. En tanke från exempelvis Gadamer eller Platon kan användas för att bekräfta eller ge stöd till en tolkning, nyansera, komplexgöra, utmana eller problematisera. Sådana diskussionsgrunder kan användas troget sina källor, eller böjas och anpassas, båda delarna med sina problem. Erfarna forskare förhåller sig ofta medvetet och artikulerat till sådana val, men det kan vara svårt för nybörjare. Då riskerar hänvisningen till vissa begrepp och teorier snarast bli auktoritetslån eller ytlig anpassning till decorum, vilket är olyckligt särskilt när begreppsvalen innebär perspektiveringar som man kan behöva förhålla sig medvetet till och inte minst motivera.

Berättelserna organiseras också av vilka diskussionspunkter de utgår ifrån. Visserligen är det inte säkert att berättelsen är skriven utifrån en problemställning. Den kan mycket väl ha emanerat ur en frustration som man från början inte är riktigt klar över vad den handlar om, men det troliga är att den sedan har fått en form som svarar mot ett problem eller en fråga. Här kan skribenten fråga sig: Så som jag har berättat om händelsen – vad verkar vara problemet? Vad är det som står på spel här? Vad är det som jag undrar över? Vad finns det för konflikt? Vems är problemet så som berättelsen är skriven? Kanske har jag redan från början haft en idé om svar på de här frågorna, men kan det finnas andra möjliga diskussionspunkter? Om min berättelse hade utgått från en annan fråga till samma erfarenhet, hade berättelsen då sett likadan ut? Har något hamnat i skuggan som om jag redan var klar över lärdomen i det hela innan jag formulerade min berättelse?

När det gäller att urskilja, problematisera och tydliggöra diskussionspunkterna är min bild att man gjort mycket arbete på de två centren för praktisk kunskap, och att man dessutom etablerat praktiker för detta inom handledning. Det har varit till stor hjälp härvidlag att man fokuserat starkt på forskningsfrågans skärpa. När det gäller diskussionsoperationer och diskussionsgrunder tror jag däremot att det finns mycket kvar att göra.

Problemet tycks vara att komma över tröskeln att se toposen. De framstår ofta som så självklara och naturliga att vi har svårt att lägga märke till dem. Här kan man behöva tillgång till en repertoar av mönster för att känna igen topos och en vokabulär för att beskriva och diskutera dem. Sådana försökte redan Aristoteles åstadkomma i sin *Topiken* (som samlade topos för mer generella etiska frågor) och i *Retoriken* (med topos för mer specifika politiska, rättsliga och moraliska problem). Många av dessa prototypargument är förstås användbara även idag, medan andra inte har åldrats med samma grace.²⁰ En modernare kartläggning finner vi hos Chaim Perelman och Lucie Olbrechts Tyteca.²¹ Även om den utgår från juridisk argumentation är många av toposen sådana som känns igen i de erfarenhetsbaserade essäerna. Lika viktig som repertoaren och vokabulären för att urskilja topos är, tror jag emellertid att vanan att göra det är.

EN PRELIMINÄR TOPIK

Här är ett försök till en kortfattad topik (dvs. samling av topos) för metodisk reflektion över ens eget tänkande. Det är frågor som jag formulerat med utgångspunkt från min erfarenhet av handledning av erfarenhetsbaserade essäer.

Frågorna ska ses som exempel på sådana som en skribent eller forskare kan ställa sig själv i förhållande till sin berättelse och sin analys (och liknande frågor kan förstås ställas om vilka tankemönster som ses som giltiga inom den aktuella professionella praktiken). En topik kan inte vara uttömmande eller statisk och vad som är rimliga topos beror på kontexten. Därför kan det verka motsägelsefullt att göra en lista, och dessutom riskfyllt. Det finns en tendens i vår tid att listor läses som ontologiska, som på något absolut sätt svarande mot verkligheten. En topik är emellertid till sin karaktär sådan att den flyter. Jag tar risken och ansluter mig härmed till en lång retorisk tradition av konkreta topiker som har visat sig funktionell (med start i Aristoteles *Retoriken* och *Topiken* som utgörs av många och långa toposlistor).

Diskussionsoperationer

Vad använder jag mig av för argumentativa processer eller strategier för att resonera? Exempel kan vara:

- anrop på konsistens
- metaforer
- analogier
- delar som får representera helheten och tvärtom
- uppdelningar (till exempel i teman eller delproblem)
- motsättningar (till exempel anti-teser, pro-et kontra eller dikotomier)
- definitioner
- objektiveringar
- exempel
- narrativ
- orsak-verkansamband

- historik
- riktning eller framtidsperspektiv (vad något kan leda till på sikt)
- auktoritetsstöd

Vad får mina diskussionsoperationer för konsekvenser? Vad gör de synligt, vad lägger de i skuggan?

Vad leder de till för slutsatser?

Varför har jag valt dem?

Är de rimliga, bra, schyssta, rättvisa?

Finns det alternativa diskussionsoperationer som skulle kunna hjälpa mig att se andra saker?

Diskussionsgrunder

I min berättelse och i min analys:

- Vad lutar jag mig mot för antaganden om hur verkligheten är beskaffad?
- Vad lutar jag mig mot för antaganden om hur verkligheten borde vara?
- Vad antar jag som möjligt, troligt eller rimligt?
- Vad är det för centrala begrepp eller termer som jag organiserar min tolkning utifrån?
- Vad utgår jag från för teorier eller trossystem?
- Vad lutar jag mina argument på för slags evidens?
- Vad är det för policies, praktiker, regler, plikter, moraliska idéer jag tar spjörn i?

Är dessa diskussionsgrunder självklara, nödvändiga, bra?

Varför har jag valt dem?

Vad får de för konsekvenser?

Finns det alternativ?

Diskussionspunkter

I mitt arbete:

- Vad tar jag utgångspunkt i för undran?
- Vad är min fråga? Varför är den viktig?
- Vad finns det för konflikt här? Vad står mot vad?
- Vari består oenigheten här? Vad är vi ense om och vad är vi inte ense om? (Och vilka är det som är ense eller oense?)
- Vad är det egentligen som är problemet?
- Överskrider problemet den konkreta situationen? På vilket sätt är det relevant utanför denna situation?
- Finns det flera diskussionspunkter? Hänger de i så fall ihop?

Är denna/dessa diskussionspunkter de mest relevanta?

Finns det en mening även för andra med detta problem?

Varför är det här viktigt för mig?

Är det just detta jag vill diskutera?

Skulle man kunna utvinna andra diskussionspunkter ur samma erfarenhet?

Vad hade hänt om jag utgått från en annan diskussionspunkt?

Vad gör min fokusering i detta arbete synligt och vad lägger det i skuggan?

Som framgår är de här frågorna formulerade så att man ställer dem *efter* det att man gjort en observation och skrivit sin berättelse eller åtminstone gjort en första tolkning. Jag tror att det i allmänhet är en bra arbetsgång just i erfarenhetsbaserade arbeten att först försöka fånga sin upplevelse på ett omedelbart (och också sinnligt och känslomässigt) vis.

En alltför analytisk blick kan hindra vissa dimensioner av erfarenheten. Jag tänker mig därför en växelverkan där man kliver in i och ut ur sin erfarenhet med hjälp av topiskt tänkande. Men tränar man upp sin topiska blick är det ju långsiktigt oundvikligt att den präglar även ens mer omedelbara urskillning och tolkning. Att internalisera självreflektion i sitt professionella tänkande, så långt det nu är möjligt, torde emellertid knappast vara en nackdel utan kanske snarare ett (av flera) övergripande mål med professionsnära forskning. Å andra sidan kan man aldrig bli färdig med att se sitt tänkande. Det tenderar att ständigt undandra sig analys.

VARFÖR ÄR DET HÄR MED DET SJÄLVREFLEKTIVA TÄNKANDET SÅ VIKTIGT?

Eftarenhetsbaserad forskning utifrån förstapersonsperspektiv kan lämna unika bidrag till förståelsen av praktisk kunskap och av yrkesrelaterat omdöme och professionalitet. Det är i situationer då omdömet utmanas som professionaliteten visar sig som tydligast och då den är som mest värdefull och oersättlig. Det är dessvärre också de situationer som är som minst skolboksmässiga och som minst villigt låter sig fångas eller pressas in i regler eller generella principer. Samtidigt kan erfarenheten som kan utvinnas ur dessa specifika upplevelser äga en giltighet som överskrider situationen. Det är emellertid en form av forskning som är särskilt svår eftersom den traditionella metodrepertoaren (med ideal som generaliserbarhet och distansering) inte är tillämplig på samma vis. Istället måste kvaliteten på arbetena bedömas på andra meriter som har att göra med observationernas noggrannhet, beskrivningarnas omsorgsfullhet,

tydligheten och relevansen i tillämpningen av de vetenskapliga perspektiven, reflektionens djup och klarhet och argumentationens sammanhang och gedigenhet. I traditionellt empirisk forskning motverkar man som sagt det subjektiva perspektivens potentiella inverkan. I den här typen av arbeten är istället det subjektiva perspektivet en resurs och en del av det som studeras. Men då måste det vetenskapliga förhållningssättet innebära att också den subjektiva blicken görs till föremål för undersökning. Här kan toposläran bidra med en begreppsapparat och en teoretisk ram som gör det möjligt att urskilja och tala om det som annars gärna förblir osynligt.

- Knowledge*, red. Elizabeth Ann Kinsella och Allans Pitman, Rotterdam: Sense, 2012. Nackdelen med den typen av distinktioner är att gränsen mellan det teoretiska och det praktiska blir suddig.
- 48 Se Svetlana Zandi, »Den stora matfesten», *Kvalitetsjakten: Om professionalitet i välfärden*, red. Lotta Viktor Tillberg, Stockholm: Arena 2014.
- 49 Tex Eva Johansson, *Etik i små barns värld: Om värden och normer bland de yngsta barnen i förskolan*, Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, 1999.
- 50 Tex Bengtson *Med livsvärlden som grund*.
- 51 Hanne Jacobs argumenterar för att den fenomenologiska reflektionen är så omvälvande att den omöjliggör ett återvändande till sitt ursprungliga sätt att se på världen (Hanne Jacobs, »Phenomenology as a way of life? Husserl on phenomenological reflection and self-transformation», *Continental Philosophical Review* 46:3, 2016). Se även Hans Reiner Sepps avhandling *Praxis und Theoria. Husserls transzendental-phänomenologische Rekonstruktion des Lebens*, München: Alber, 1992.

Att göra tänkandet synligt med topisk analys

MARIA WOLRATH SÖDERBERG

- 1 Se Hjertröm Lappalainen bidrag i denna antologi.
- 2 För en mer djupgående diskussion av reflektionsbegreppet se Schwarz bidrag i denna antologi.
- 3 Jag använder en försvenskad terminologi. På grekiska heter det *ett topos, flera topoi*. Jag har i samråd med expertis från svenska språknämnden valt att försvenska pluralformen till *topos*, dvs ett topos flera topos. En samling topos eller en toposlära kallas en *topik*.
- 4 För en genomgång av toposbegreppet och toposlärans historia se Maria Wolrath Söderberg, *Topos som meningsskapare: retorikens topiska perspektiv på tänkande och lärande genom argumentation*, Ödåkra: Retorikförlaget, 2012, 27–55.
- 5 Maria Wolrath Söderberg, *Aristoteles retoriska toposlära – en verktygsrepertoar för fronesis*, Huddinge: Södertörn Rhetorical

-
- Studies, 2017.
- 6 Aristoteles *Topiken* (101a och 163b).
 - 7 Wolrath Söderberg, 2012, s. 56–66.
 - 8 Wolrath Söderberg, 2012, s. 111–126.
 - 9 Se Chaïm Perelman och Lucie Olbrechts-Tyteca, *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*, Notre Dame. Ind.: University of Notre Dame Press, 1969.
 - 10 Perelman och Olbrechts-Tyteca, 1969.
 - 11 Aristoteles, *Retoriken*.
 - 12 Se Michael Billig, *Arguing and Thinking: A Rhetorical Approach to Social Psychology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996 eller Michael Mendelson, *Many Sides: A Protagorean Approach to the Theory, Practice and Pedagogy of Argument*, Dordrecht: Springer, 2013.
 - 13 Lev Semenovic' Vygotskij, *Tänkande och språk*, Göteborg: Daidalos, 2001.
 - 14 John Langshaw Austin, *How to do Things with Words*, Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1975.
 - 15 Maria Wolrath Söderberg, »Kritisk självreflektion i komplexa frågor: Att hjälpa studenterna att ta makten över sitt tänkande», *Högre utbildning* 7:2, 2017.
 - 16 Wolrath Söderberg, 2017.
 - 17 Se exempelvis Alan G. Gross, *The Rhetoric of Science*, Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1996 eller Lawrence J. Prelli, *A Rhetoric of Science: Inventing Scientific Discourse*, University of Columbia: University of South Carolina Press, 1989.
 - 18 Ett exempel är Deirdre N. McCloskey, *The Rhetoric of Economics*, Madison: University of Wisconsin Press, 1998.
 - 19 Derek G. Ross, *Topic-Driven Environmental Rhetoric*, New York: Routledge, 2017, samt Lynda Walsh och Casey Boyle, *Topologies as Techniques for a Post-Critical Rhetoric*, Cham: Palgrave Macmillan, 2017.
 - 20 Wolrath Söderberg, 2017
 - 21 Perelman och Olbrechts-Tyteca, *The New Rhetoric*.